

O TRANSKRIPCJI RUSKIH ANTROPONIMA I TOPONIMA U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU*

RADMILO MAROJEVIĆ

Filološki fakultet, Beograd

UDK 808.2-313+808.2-311:808.61/62

Izvorni naučni rad

Primljen: 23. septembra 1987.

Prihvaćen: 29. oktobra 1987.

0. U ovom prilogu pokušaćemo da ukažemo na neka nerešena pitanja transkripcije i prevođenja ruskih vlastitih imena na srpskohrvatski jezik i na njihov uticaj na kulturu jezika društveno-političkog života i masovnih komunikacija.

1. Prvo bih rekao nekoliko reči o istoriji ovog pitanja. Pitanje prenošenja ruskih vlastitih imena, znači antroponima i toponima, rešavalo se u srpskohrvatskom književnom (standardnom) jeziku na dva koloseka.

1.1. Prvo, na planu normativnih priručnika, pre svega u Boranićevom Pravopisu i u Belićevom Pravopisu, a kasnije u Pravopisu dveju Matica, izdatom na osnovu Novosadskog dogovora, koji je izradila Pravopisna komisija, a na ovaj deo — o prenošenju slovenskih imena — sigurno je najveći uticaj imao Radovan Lalić kao član ove Pravopisne komisije.

1.2. Pored tog plana, imamo drugi plan ispitivanja ovog problema, a to su studije i rasprave o svim ili o pojedinim pitanjima iz ove problematike.

Prvi takav rad je studija Miloša S. Moskovljevića *O pisanju ruskih imena u našem jeziku* (Јужнословенски филолог, Београд, 1928—1929, књ. VIII, стр. 109—136), u kojoj je autor hteo da opiše praksu prenošenja vlastitih imena sa ruskog jezika, pre svega prevodilačku praksu, i jednim, rekao bih, ipak naučnim metodom pokušao da nađe neka prihvatljiva rešenja u ovoj složenoj oblasti, uzimajući u obzir i etimološku, tvorbenu strukturu i istoriju pojedinih oblika.

Moskovljeviću je u istom broju časopisa odgovorio Aleksandar Belić člankom *Поводом расправе: »О писању руских имена у нашем језику«* (ib, стр. 137—141). Mislim da je tu Belić na izvestan način prekinuo svaku dalju diskusiju, zalažući se za jedno isključivo rešenje, smatrajući da se u prenošenju vlastitih imena mora prihvatiti ili transkripcija, u smislu prenošenja izgovora, ili transliteracija, u smislu prenošenja pisanja, a mnoga Moskovljevićeva zapažanja, koja su bila od veoma velikog, da ne kažem baš fundamentalnog značaja, ostala su bez odjeka. U svom Pravopisu, koji je nastao posle poznatog pravopisnog uputstva koje je negde u to vreme izašlo, Belić

* Ovaj rad predstavlja autorizovano izlaganje sa naučnog skupa *Izučavanje jezika društveno-političkog života i masovnih komunikacija*, održanog 16. maja 1986. godine u Beogradu u organizaciji Centra za marksizam Univerziteta.

se zalaže zapravo za prenošenje fonološke opozicije mekoća — tvrdoća u srpskohrvatski tekst skoro apsolutno. Drugim rečima, Belić se zalaže da se ruski slogovi ЛИ-ЛЕ, НИ-НЕ, ТИ-ТЕ, ДИ-ДЕ prenose dosledno ЉИ-ЉЕ, ЊИ-ЊЕ, ЋИ-ЋЕ, ЅИ-ЅЕ. Pored toga, Belić u svom Pravopisu transkribuje ruska prezimena tipa *Трубецкой* u nominativu *Трубецкой*, a u genitivu *Трубецкого*¹. Ovakvim rešenjem dobija se jedan vid osnove u nominativu — *Trubeckoj*, a drugi u ostalim padežima — *Trubeck-* (*Trubeckog*, *Trubeckom* itd.).

Posle velike pauze, bar što se tiče naučnih rasprava o ovom pitanju, pojavila se studija Antice Menac *O pisanju ruskih imena* (Jezik, Zagreb, 1972, XIX, 4—5, str. 97—109), gde se problem pisanja ruskih vlastitih imena povezuje sa problemom prenošenja apelativne leksike, tj. one leksike koja prenosi odgovarajuću kulturnu informaciju — tzv. neprevodive leksike. Autor se naročito zadržava na problemima prenošenja ruskih ličnih i geografskih imena u tekstu pisanom latinicom.

U isto vreme objavljen je članak Aleksandra Donea *Проблеми транскрипције руских властитих имена у нашем језику и приједлози за њихово рјешење* (Književni jezik, Sarajevo, 1972, I, 3—4, str. 96—103). Zatim je usledila serija radova sarajevskog slaviste Bogdana L. Dabića, najpre članak *Adaptacija slovenskih naziva u srpskohrvatskom tekstu* (Književni jezik, Sarajevo, 1976, V, 3—4, str. 55—67), zatim konkretniji rad *Транскрипција са словенских језика који се служе ћирилицом* (Књижевност и језик, Београд, 1977, XXIV, 4, str. 393—399), i sintetička studija *Imena iz ruskog (Radovi Odjeljenja za jezik Instituta za jezik i književnost, Sarajevo, 1979, knj. VI — Pravopisne teme, III — str. 46—57).*

O nekim posebnim pitanjima transkripcije ruskih vlastitih imena i njihove gramatičke adaptacije pisali su Kiril Taranovski u radu *O писању руских имена по оцу* (Наш језик, н. с., Београд, 1950, I, 5—6, str. 237—238), Bogdan Terzić u članku *Првак »Большог театра«* (ib., 1955, VI, 7—10, str. 258—260), Gordana Jovanović u belešci *Како транскрибовати руска презимена на -нин?* (ib., 1976, XXII, 1—2, str. 79)² i Miloš Okuka u članku *Trubeckoj — Trubeckoja ili Trubecki — Trubeckoga* (Književni jezik, Sarajevo, 1983, XII, 1, str. 35—38).

Problemima prevodenja i transkripcije toponima posebno se bavio Andrej Tarasjev u članku *Руска географска имена у савременом српскохрватском језику* (Глобус, Београд, 1973, 5, str. 62—68) koji je bio namenjen geografima te je u izvesnoj meri naučno-popularan, i Andrej Stojanović u dva članka — *Морфолошки адаптација руских топонима у српскохрватском језику* (Живи језици, Београд, 1982, XXIV, 1—2, str.

¹ Ур.: А. Велић, *Правопис српскохрватског књижевног језика према прописима Министарства просвете*, 3. изд., Београд, 1934, стр. 98—99.

² Предлог да се руска презимена на -НИН транскрибују са -њин прихвата и Mitar Pešikan (ур.: М. Пешићкан, *Уз властиту и друге реферате о транскрипцији туђих имена*, Književni jezik, Sarajevo, 1976, V, 3—4, str. 97, напомена).

88—99) i *Prevođenje ruskih toponima u savremenom srpskohrvatskom jeziku* (Prevcdilac, Beograd, 1983, II, 2, str. 22—30)³.

2. Na osnovu uvida u literaturu, i uopšte u problematiku transkripcije i prevođenja ruskih ličnih i geografskih imena, mogu se izdvojiti teorijsko-metodološka pitanja koja zahtevaju dalju diskusiju.

2.1. Prvo je pitanje opravdanosti stava koji je zastupao Belić, a koji ponavljaju i neki drugi istraživači, po kome je potrebno napraviti tako jednostavan sistem transkripcije na osnovu kojega će i uz nedovoljno znanje naši novinari i drugi kulturni radnici moći rešavati praktična pitanja transkripcije. Mislim da je takav stav bio pogrešan, u načelu, zato što je znanje neophodno bilo za koje rešenje da se opredelimo. 1) Ako se opredelimo, na primer, za transkripciju muškog prezimena *Трубецкой* u imeničkom obliku *Trubeckoj*, cela paradigma se menja, iz pridevske promene prezime prelazi u imeničku promenu. Žensko prezime *Трубецкая* od promenljivog postaje nepromenljivo — *Trubeckoj*. U tom slučaju prevodilac mora da zna da rusko prezime ima akcenat na nastavcima i da prema zavisnim padežima *Трубецкого, Трубецкому* ... rekonstruiše imeničke oblike *Trubeckoja, Trubeckoju* ... i da od ženskog prezimena *Трубецкая* rekonstruiše osnovni oblik *Trubeckoj*. 2) Ako se opredelimo za transkripciju muškog prezimena *Трубецкой* u obliku *Trubecki* (gen. *Trubeckog*) i ženskog prezimena *Трубецкая* u obliku *Trubecka* (gen. *Trubecke*), prevodilac (=onaj koji vrši transkripciju) mora da zna da je u nminativu *Трубецкой* pridevski oblik sa etimološkim sufiksom *-ьскъ* koji se pri transkripciji transformiše u *Trubecki*. Prema tome, prevodilac mora da zna i u jednom i u drugom slučaju prirodu ovih prezimena.

2.2. Drugo je pitanje fonetskog, odnosno fonološkog kriterijuma u transkripciji. Što se tiče fonetskog kriterijuma, za koji se zalagao Belić, s gledišta savremene lingvistike taj se kriterijum ne može u potpunosti primeniti u prenošenju stranih vlastitih imena, a posebno ruskih. Belić ne operiše pojmom fonoloških vrednosti ličnih i geografskih imena, ali se ni fonološki kriterijum ne može primeniti i prihvatiti zato što se ruski i srpskohrvatski jezik razlikuju u pogledu dveju bitnih tipoloških odlika. To je, s jedne strane, neutralizovanje u ruskom jeziku vokalskih fonoloških opozicija u neakcentovanom položaju (redukcija samoglasnika) i, s druge strane, postojanje u ruskom jeziku fonološki relevantne opozicije tvrdi — meki suglasnik. Ova fonološka opozicija ne može se preneti, osim eventualno kod parova */l/ — /l'/, /n/ — /n'/*, jer se ona u oba moguća rešenja narušava: ako *Белинский* prenesemo *Belinski*, ne diferenciramo fonološku opoziciju */b/ — /b'/*, ali ako prenesemo *Bjelinski* time nismo označili mekoću suglasnika *b*, nego smo uveli novu fonemu */j/* koje u datom slogu u originalu nema.

Pored toga, u mnogim slabim pozicijama, na primer u posleakcenatskom položaju, i status samoglasničkih fonema nije stabilan, i to ne samo iz fonetskih nego i iz ortografskih razloga, jer se normativno određuje nefonološki način pisanja, tradicionalni u jednim slučajevima, a u drugim uz to i crkve-

³ Andrej Stojanović je odbranio magistarski rad iz ove oblasti pod naslovom *Neka pitanja fonološke i morfološke adaptacije ruskih toponima u srpskohrvatskom jeziku* (Beograd, 1980).

noslovenskog porekla. Na primer, u toponimima na *-evo* tipa *Кунцево* sufiks se piše *-evo*, iako se izgovara [ävã] kao da piše *-ovo*.

2.3. U dosadašnjim razmatranjima pitanja transkripcije ruskih imena vrlo malo je vođeno računa o morfemskom i morfonološkom kriterijumu, odnosno o problemu adaptacije onih morfema koje se jasno i po značenju i po strukturi razlikuju (izdvajaju) i u ruskom i u srpskohrvatskom jeziku, a takođe o suglasničkim alternacijama koje se pojavljuju na granicama morfema.

2.4. Nedovoljna pažnja je, takođe, poklanjana gramatičkim, odnosno tvorbenim aspektima vlastitih imena, kako na planu uklapanja u gramatički sistem jezika prevoda toponimskih i antroponimskih izvedenica sa jasnim gramatičkim značenjem, tako isto i na planu izvođenja novih reči u jeziku prevoda od već primljenih imena koja služe kao tvorbeni baza za građenje novih reči.

3. Polazeći od navedenih kriterijuma zadržaćemo se na nekim konkretnim problemima transkripcije ruskih antroponima i toponima. (Isti problemi se mogu pojaviti i pri transkripciji apelativne leksike, ali je ona ovde u drugom planu.)

3.1. Prvo, postavlja se pitanje opravdanosti prenošenja ruskog III suglasničkom grupom *šč*, kako propisuje naš Pravopis. Po mom mišljenju antroponime tipa *Щепкин* i toponime tipa *Радогоща* opravdanije je prenositi u likovima *Ščepkin* i *Radogošća* nego u likovima *Sčepkin* i *Radogošća* i, naravno, u svim drugim slučajevima rusko III, bez ikakvih teškoća, može da se prenese kao *šč*, a ne kao *šč*. Na ovaj problem ukazao je i Dabić u svom istraživanju. Prenošnje ruskog III našom sekvencom *šč* mnogo je bliže originalu i u pogledu izgovora i u pogledu porekla. Rusko III danas se izgovara češće kao dugo meko *š'* [š' š'], ali se još čuva stari izgovor sa komponentom glasa *t'* [š' t' š'], što je najbliže izgovoru srpskohrvatske suglasničke grupe *šč*. U fonološkim opisima, usled ovog nejednakog izgovora, rusko III se interpretira ili kao fonema /š' š'/ ili kao skup dveju fonema /š, č'/. Suglasnička grupa *š' č'* je na ruskom terenu nastala jotovanjem suglasničke grupe *st*, kao i srpskohrvatsko *šč* u toponimima tipa *Živogošće* i antroponimima tipa *Ščepanović* (u ovom poslednjem slučaju reč je o jekavskom jotovanju).

Ovde se zapravo pokazuje da mi ne koristimo u transkribovanju ruskih imena u dovoljnoj meri fonološki inventar srpskohrvatskog jezika, jer ostaju potpuno neiskorišćene (ili nedovoljno iskorišćene) foneme /ć/ i /đ/.

3.2. Drugo, postavlja se pitanje opravdanosti prenošenja patronimskog sufiksa *-ИЧ* našom glasovnom grupom *-ić*. Iako je u prvim izdanjima *Бораниćевог* pravopisa ruski sufiks *-ИЧ*, koji se pojavljuje kod patronima (imena po ocu) tipa *Иванович* u značenju 'Ivanov sin', prenošen u liku *-ić*, počev od *Белиćевог* pravopisa ustalila se u normativnom pogledu praksa da se rusko patronimsko *-ИЧ*, koje je nastalo jotovanjem od **-itj*, kao i srpskohrvatsko *-ić*, prenosi u liku *-ić*. U pomenutom članku *Московљевич* je lepo obrazlagao potrebu da se navedeni sufiks prenosi kao *-ić*, navodeći argumente za takvo rešenje: sufiks je istog porekla, primarno istog značenja, a izgovor ruskog *-ИЧ* daleko je bliži izgovoru srpskohrvatskog [ić], nego srpskohrvatskog [ič]. U članku *Тарановског*, koji je posvećen ovom posebnom

pitanju, navode se argumenti za Beličevo rešenje: prvo, da ne bi bilo dobro na jedan način transkribovati ruski sufiks -ИЧ, a na drugi način ovaj isti sufiks u beloruskom i ukrajinskom jeziku (gde je č otvrdlo), i, drugo, da je u ruskom -ИЧ sufiks za tvorbu patronima, a oblici na -ić u srpskohrvatskom su prezimena. Ali, kad se pitanje malo šire posmatra, ovi argumenti otpadaju: prvo, srpskohrvatska prezimena, odnosno porodični nadimci na -ić, sami po sebi su patronimskog porekla, a u starosrpskohrvatskom jeziku sve do sredine XV veka oblici na -ić su patronimi (up. *Stefan Lazarević* 'Lazarev sin'), uz to se patronimsko značenje u nekim crnogorskim govorima čuva i do danas, tako da je ono zajedničko i jednom i drugom jeziku; drugo, i u staroruskom jeziku oblici na -ИЧ(И) mogli su da se upotrebe u množini i da budu porodični nadimci, na primer u *Slovu o polku Igoreve*; i treće, zašto bismo transkripciju sa ruskog jezika prilagođavali transkripciji sa ukrajinskog ili beloruskog jezika, sa kojima imamo neuporedivo manje kulturne i jezičke kontakte?

Drugim rečima, nema nikakvih ni fonetskih, ni tvorbenih, ni semantičkih razloga da se veštački unosi jedan sufiks (sufiks -ić), kad već postoji u srpskohrvatskom jeziku sa nešto drukčijim značenjem, a u skoro istom obliku — sufiks -ić.

3. 3. Vrlo interesantan problem je transkripcija naziva *Большой театр*. Pre neki dan u »Politici« u jednom istom tekstu ovaj naziv se transkribuje u nominativu *Большой театр*, u genitivu *Большого театра*, i u lokativu *Большом театру* (Politika, 12. мај 1986, str. 13). Očigledno toponimi se ne bi smeli tako prenositi — sa jednim likom osnove u nominativu (*Boljšoj*) a drugim u zavisnim padežima (*Boljš-*) i sa nastavcima tvrde promene -og, -om posle suglasnika š (u srpskohrvatskom posle istorijski mekog š dolaze nastavci meke promene; up.: *naš-eg, naš-em*). Mislim da bi ovde trebalo ići na polysloženicu *Boljšoj-teatar* (gen. *Boljšoj-teatra*, dat.-lok. *Boljšoj-teatru* itd.), mada bi verovatno dobro rešenje bilo prevodenje, na šta je ukazao Bogdan Terzić u navedenom članku, tako da se sačuva opozicija *Большой театр* Veliko pozorište — *Малый театр* Malo pozorište, ali takvo rešenje je praksa demantovala.

3. 4. Pominjali smo prezime *Трубецкой* i mogućnost njegovog prenošenja prema nominativu *Trubeckoj, Trubeckoja* ... (kao *Tolstoj, Tolstoja* ...) ili prema zavisnim padežima *Trubecki, Trubeckog* ... (ja sam za ovo drugo rešenje). Ali postoji i pridevski oblik *Трубецкой*, na primer u mikrotoponimu *Трубецкой бастион*. Ako bi se mikrotoponim bukvalno preveo, bilo kao *Trubecki bastion*, bilo kao *Trubeckoj bastion*, ne bi bila preneti gramatička vrednost ove sintagme u kojoj je prva komponenta posesivni pridev *Трубецкой* čiji je muški rod homonimičan sa samim prezimenom *Трубецкой*. Prema tome, mora se uspostaviti ekvivalentnost: *Трубецкой бастион* — Bastion Trubeckog (138)⁴.

⁴ Primeri su uzeti iz knjige: Jelena Dorošinska, Vadim Kručina-Bogdanov, *Lenjingrad i njegova predgrađa*, preveo Radmilo Marojević, Moskva, Raduga, 1984. (u zagradi posle primera navode se strane prema ovom izdanju).

I od prezimena na -OB mogli su se upotrebiti pridevi čiji je muški rod homonimičan svojoj tvorbenoj bazi. Zato mikrotoponim u Lenjingradu *Зотов бастион* ne prenosimo »Zotov bastion« nego *Zotovljev bastion* (138), jer je nazvan po Zotovu.

U ruskom jeziku pridevi izvedeni sufiksom -СК- od prezimena na -ОВ/-ЕВ, -ИН могу имати чисто posesivno značenje. Pošto u srpskohrvatskom jeziku takvi pridevi немају posesivno nego kvalitativno značenje, pri transkripciji се мора употребити posesivna морфема -*ljev*, -*ev/ov*: *Меншиковски дворец* — Menšikovljev dvorac (97); *Румянцевский обелиск* — Rumjancevljev obelisk (99); *Пушкинская площадь* — Puškinov trg (33). Isto важи за prideve од апелатива: *Комендантская пристань* — Komandantovo pristanište (139); *Обер-комендантский дом* — Oberkomandantova кућа (138).

Од личних имена чланова владарске породице у XVIII—XIX веку изводили су се posesivni pridevi помоћу слоženih sufiksa -ОВСК-/ЕВСК-, -ИНСК-. Takvi pridevi се срећу и у микротопонимији: *Петровские ворота* — Petrova kарија (134); *Михайловский дворец* — Mihailov dvorac (201); *Александровская колонна* — Aleksandrov stub (180); *Мариинский дворец* — Marijin dvorac (165); *Екатерининский парк* — Katarinin park (244). U ovakvim primerima pogrešno би било применити transkripciju sufiksalne морфеме (на пример, »Михајловски дворac« или сл.). Isto важи за називе crkava типа *Исакиевский собор* — Isakijeva saborna crkva (154) или Saborna crkva sv. Isakija; *Петропавловский собор* — Saborna crkva sv. Petra i Pavla (135).

Na osnovu navedenih primera može се закључити да се у urbanoj mikrotoponimiји (nazivi spomenika, ulica, crkava i sl.) transkripcija мора kombinovati са преводњем, тј. морфеме које имају граматичко значење морају се пренети srpskohrvatskim морфемима које имају то граматичко значење.

О ТРАНСКРИПЦИОННОЈ ПЕРЕДАЧЕ РУССКИХ АНТРОПОНИМОВ И ТОПОНИМОВ НА СЕРБСКОХОРВАТСКИЈ ЈАЗИК

Резюме

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы транскрипционной передачи имен и названий с русского языка на сербскохорватский. В первой части работы изложена история вопроса (обзор справочных пособий и специальных статей), во второй — теоретико-методологические вопросы транскрипции на родственный славянский язык, в третьей — ряд конкретных вопросов транскрипционной передачи русских антропонимов и топонимов (вопрос о передаче фонемы /щ/, патронимического суффикса -ич, названия *Большой театр*, суффиксов имен прилагательных образованных от фамилий и личных имен, в названиях типа *Трубецкой бастион*, *Зотов бастион*, *Румянцевский обелиск*, *Александровская колонна*, *Исакиевский собор*).